

Hågkomstresor till Norge

I spåren av den norska Förintelsen

Innehåll

Förord	3
Inledning	4
Kapitel 1	
Historisk bakgrund –Norge åren 1940–1945	5
Kapitel 2	
Broderfolk i ofredstid: svensk-norska relationer	11
Kapitel 3	
Grupper som föll offer för nazistisk ideologi och nazistiskt styre i Norge	16
Kapitel 4	
Efter befrielsen	28
Hågkomstresor till Norge	32
Källor	33

© Forum för levande historia samt Voksenåsen 2019, reviderad 2021

Projektledare: Stefan Andersson FLH och Anna Florén, Voksenåsen

Författare: Anna Florén

Redaktör: Sara Larsson

Fakta granskning: Lars Hansson

Pedagog: Marcel Rådström

Grafisk form: Geektown kommunikationsbyrå

ISBN 978-91-86261-82-5

Omslag: Vidkun Quisling (i förgrunden t.h.) utses av rikskommissarie Josef Terboven (längst t.v.) till ministerpresident i NS-regeringen. Akershus fästning den 1 februari 1942.

Förord

MYNDIGHETEN FORUM FÖR LEVANDE HISTORIA och det svensk-norska samarbetscentret Voksenåsen i Oslo vill med detta kompendium inspirera lärare och elever att studera vad som utspelades i det ockuperade Norge under andra världskriget. Motstånd är en central del av denna historia. Men hit hör också människors anpassning till ockupanterna för att överleva vardagen under nationalsocialistisk diktatur, liksom olika former av medlöperi. Ett avgörande skeende är deportationen av de norska judarna till Förintelsläger i det ockuperade Polen år 1942.

EN DEMOKRATI SOM INVADERAS av en främmande makt utgör sannolikt det mest konkreta exemplet på hur rättsstaten och mänskliga rättigheter plötsligt upphör att gälla. Hot mot medborgarna kan emellertid också komma inifrån det egna samhället i form av falsk information, hatideologier och en retorik där ”vi” ställs mot ”dem”. Kan lärdomar från historien hjälpa oss att motverka krafter som vill underminera det öppna, demokratiska samhället vi kanske tar för givet? Vi tror det och hoppas med kompendiet väcka diskussion om vad det kom att innebära för den norska befolkningen när demokratin tvingades ge vika under fem år av nazistisk ockupation. Men också om hur Sverige reagerade på utvecklingen i grannlandet Norge.

ÅR 2018 FICK FORUM FÖR LEVANDE HISTORIA ett tilläggsuppdrag från regeringen i syfte att stärka förutsättningarna för hågkomstresor till Förintelsens minnesplatser. I uppdraget ingår att uppdatera, vidareutveckla och sprida stödmaterial om hur resorna kan göras samt att

kvalitetssäkra dessa och erbjuda utbildning riktad till pedagoger, rektorer och andra som har en viktig roll i genomförandet. (Ku2018/01169/DISK) Traditionellt går sådana resor oftast till Polen. Vi vill med detta material visa på Norge som alternativt resmål för svenska skolgrupper i kraft av den geografiska och kulturella närheten mellan länderna. Förutom själva ockupationshistorien ger en sådan resa goda möjligheter att studera historiebruk och förstå skeenden som kan sätta demokrati och mänskliga rättigheter ur spel.

RESOR TILL NORGE ÄR OCKSÅ möjliga att genomföra från många svenska orter med låg grad av miljöpåverkan.

KOMPENDIET HAR TAGITS FRAM som faktaunderlag och bakgrundsmaterial för deltagarna i det pilotprojekt där våra båda institutioner samverkar. Men det fungerar också utmärkt för lärare och elever som planerar egna studieresor, eller som helt enkelt är intresserade av att fördjupa sig i denna del av Sveriges och Norges gemensamma historia. Kompendiet ger en historisk översikt där centrala händelser och aktörer beskrivs.

DET ÄR VIKTIGT ATT PÅMINNA SIG om att händelserna i Norge inte ligger längre än drygt 75 år tillbaka i tiden. Voksenåsen är en del av denna historia och Norges nationalgåva till Sverige som tack för den hjälp Sverige bistod landet med under andra världskriget. Att i vår tid, med ett allt hårdare och mer polariserat tonläge i politiska diskussioner, samverka kring dessa centrala framtidsfrågor är angeläget och en bekräftelse på hur betydelsefulla vi anser historiens lärdomar vara

JUNI 2019

STOCKHOLM

Ingrid Lomfors

Överintendent, Forum för levande historia

OSLO

Maria af Klinteberg Herresthal

VD, Voksenåsen

En snubbelsten är ett minnesmärke i form av en gatsten för att hedra människor som fördrevs eller mördades av nazisterna. Här ser vi minnesstenen efter Ruth Maier på Dalsbergstien 3 i Oslo.

Inledning

Kompendiet riktar sig till beslutsfattare i skolvärlden, lärare och konfirmationsledare och församlingspedagoger, studierearrangörer och politiker. Resor kan arrangeras av läraren/gruppen själv och materialet i kompendiet kan fritt användas. Resor och besök kan också anordnas och bokas via Voksenåsen. För mer information om besök, aktiviteter och priser se www.hagkomstresor.org. På hemsidan finns också pedagogiskt material, beskrivningar av relevanta personer knutna till Förintelsens historia i Norge, samt tips på böcker, filmer och podcasts att fördjupa sig i.

Om innehållet i kompendiet

Det första kapitlet heter **Historisk bakgrund – Norge åren 1940–1945**. Här finns grundläggande information om andra världskriget i Norge. Det är inte på något sätt en uttömmande beskrivning, men ger huvuddragen och utgör en form av bakgrund. Det andra kapitlet heter **Broderfolk i ofredstid: Svensk-norska relationer**. Detta är en sammanställning av det som ofta kan vara svårt att hitta samlat i läroböcker, om just relationen mellan våra länder och utbytet mellan dem under krigsåren. Det tredje kapitlet heter **Grupper som föll offer för nazistisk ideologi och nazistiskt styre i Norge**.

Här ges en kort redogörelse för vilka som drabbades och hur av den nazityska ockupationen. Det fjärde kapitlet heter **Efter befrielsen**. Här finns en genomgång av rättsprocesserna och det nationella narrativet om krigsåren i Norge. Det centrala målet för lärandet i den här delen är att förstå skillnaden mellan offentlig diskurs och minneskultur i ett land som inte varit i krig sedan år 1814 – som Sverige – och ett land med många likheter och till stor liknande historia, som Norge, vilket ockuperades av Nazityskland.

Här finns också ett kort, nyskrivet avsnitt om terrorattentaten den 22 juli 2011 mot Utøya och regeringskvarteret i Oslo.

Avslutningsvis finns en kort presentation av resekonceptet, med vidare hänvisning till hemsidan.

Sverige var både en utsträckt hand – en nödutgång – men ibland också en stängd dörr under krigsåren. Att bidra till en ökad kunskap och förståelse om dessa båda perspektiv och hur krigsåren gestaltade sig i Norge är projektets syfte. Ett annat fokus är att lyfta fram Sveriges roll under andra världskriget, den som aktör och inte bara som åskådare. Det är viktigt för att få insikt om hur historien påverkar oss idag och hur vi ser på samtida konflikter i världen idag.

Vi hoppas att kompendiet kommer att bli ett stöd i ditt arbete med att studera andra världskriget och den nazityska ockupationen av Norge.

Voksenåsen, Oslo och Forum för levande historia, Stockholm hösten, 2021

Anna Florén, programchef Voksenåsen
Stefan Andersson, projektledare Forum för levande historia och Marcel Rådström, pedagog Forum för levande historia

Tyska soldater marscherar längs Oslos huvudgata Karl Johan den 9 april 1940.

Kapitel 1

Historisk bakgrund – Norge åren 1940–1945

9 april 1940 och slaget om Norge

Den 9 april 1940 anföll tyska trupper både Danmark och Norge utan föregående krigsförklaring och med samma ultimatum: Ländernas politiska system skulle respekteras om de kapitulerade direkt inför den nazityska ockupationsmakten. Danmark följde uppmaningen, men inte Norge. Striderna varade sedan i två månader innan hela Norge var ockuperat. Slagen stod på land, till sjöss och i luften. Polska, brittiska och franska styrkor deltog utöver de norska och tyska. Totalt omkom 1 035 norska militärer och civila, att jämföras med 4 400 briter, 3 700 tyskar samt 500 polska och franska soldater. Slaget om Norge handlade således inte primärt om Norge, utan var en kamp mellan Tyskland och de allierade.

Det var så att säga två slag som utspelade sig år 1940: Ett i södra Norge och ett i Nordnorge med Narvik som centrum, en stad som erövrats av tyskarna redan under ockupationens första dag.

I söder präglades kriget av tyskt luftherravälde och utkämpades i stort sett mellan tyskar och normän. De allierade fick inte tillräcklig förstärkning och tyskarna segrade relativt fort. I Narvik pågick striderna längre. Stora slag stod här den 9, 10 och 13 april 1940. De allierade var på god väg att besegra de tyska styrkorna som

pressats upp mot den svenska gränsen. Striderna tog en ny vändning när Tyskland den 10 maj anföll Belgien, Nederländerna, Luxemburg och Frankrike. De allierades trupper behövdes plötsligt på kontinenten. Narvik – och Norge – lämnades därmed åt sitt öde.

Den 7 juni beslöt regeringen att driva motståndslinjen vidare från exil i Storbritannien och striderna upphörde. Den 10 juni kapitulerade de norska styrkorna i Nordnorge formellt.

Kryssaren Blücher sänks

Den norska marinen hade överrumplats den 9 april, men kustbefästningen vid Oscarsborgs fästning i Oslofjorden fick avgörande betydelse när den tyska kryssaren Blücher sänktes. Därmed hann den norska regeringen, Stortinget (riksdagen) och kungahuset fly från Oslo till staden Elverum 14 mil norrut.

Den tyska kryssaren Blücher torpederades av kustbefästningen vid Oscarsborg den 9 april 1940. Hon sjönk kort därefter.

Quislings statskupp

Ledaren för det nationalsocialistiska partiet Nasjonal Samling (NS), tog tillfället i akt att proklamera sin egen statskupp i samband med invasionen. I ett radiotal den 9 april utropade han sig till statsminister, vilket dock kom som en överraskning för de tyska styrkorna. Samtal hade visserligen pågått mellan Hitler och Quisling redan året innan. Om Quisling kände till planerna på ett tyskt anfall så tycks han inte ha förmedlat kunskapen vidare till sina närmaste medarbetare inom NS.

Kungens val

Natten mellan den 9 och den 10 april mötte Tysklands förhandlare kung Haakon VII och krävde att Norge skulle kapitulera samt att kungen skulle utse Quisling till statsminister. Kungen hänvisade frågan till regeringen som enstämigt sa nej. Den 10 april höll kungen ett uppmärksammat tal där han avvisade de tyska kraven och förklarade att han hellre skulle ha abdikerat än att utse Quisling, även om regeringen krävt det. Detta skeende har blivit omtalat som *Kongens nei* och filmatiserat år 2016. Filmens svenska titel är "Kungens val".

Kungens och regeringens flykt

Den 12 april ville kung Haakon söka en stunds vila från förföljande tyskar på den svenska sidan gränsen, men avvisades med beskedet att den generalsklädda regenten och tillika överbefälhavaren i så fall riskerade internering. Sveriges nekande var helt enligt gällande internationella regler men sågs ändå som en skymf. Kungen samt utrikesminister Halvdan Koht, handelsminister Trygve Lie och kronprins Olav fortsatte sin flykt. Kungen lämnade sedan Norge via Tromsø den 7 juni och tog sig vidare till England. Kronprinsessan Märtha och barnen Harald (nuvarande kung av Norge), Astrid och Ragnhild tilläts dock fly genom Sverige. De tog sig sedan till USA där de levde i exil tills kriget var över.

Kung Haakon VII och kronprins Olav i Molde under flykten i april 1940.

Också regeringen flydde till England. I efterhand har den kritiserats för att inte ha reagerat tillräckligt på de varningssignaler som trots allt nådde den före invasionen; rykten om ett kommande angrepp på Norge och rapporter om att tyska skepp siktats på väg norrut längs den norska kusten. Huruvida motstånd var rätt val, och om kung och regering borde ha stannat hos sitt folk i stället för att gå i exil har debatterats.

Utefront och Hemmafront

Redan under våren 1940 etablerades således en utefront, det vill säga exilregering, kungahus och militär baserade i England. Senare blev också närvaron i Sverige stor och den norska legationen i Stockholm styrde en omfattande verksamhet. *Hjemmefronten* (hemmafronten) var det motstånd som bedrevs inifrån det ockuperade Norge.

Styrning av Norge under ockupationen – Terboven och Quisling

Tysklands ambition för både Danmark och Norge var att de ockuperade länderna i så hög grad som möjligt skulle vara självstyrande. Planen gick dock i stöpet när norrmännen vägrade samarbeta.

Ockupationsmakten etablerade den 24 april 1940 ett rikskommissariat (Reichskommissariat) lett av Josef Terboven, som i allt väsentligt kom

att styra Norge under åren 1940–1945. Han rapporterade direkt till Adolf Hitler och stod nära Hermann Göring. Efter kapitulationen den 10 juni försökte tyskarna skapa en norsk regering på hemmaplan som motvikt till exilregeringen i Storbritannien. Ett opolitiskt administrationsråd skulle förvalta Norge under ockupationen. Terbovens avsikt var att ett riksråd skulle ersätta regering och storting och på så vis styra landet utan att blanda sig i exilregeringens krig. Förhandlingar inleddes men bröt samman i september, bland annat på grund av oenighet om kungahusets position. Administrationsrådet och parlamentets ledning, som förhandlade å Norges vägnar, har i efterhand starkt kritiserats för att ha accepterat alltför många av Tysklands krav.

Nyordningen

Efter förhandlingssammanbrottet höll Terboven ett tal, den 25 september 1940, där han presenterade den så kallade nyordningen för Norge. Kungahus och regering avsattes samtidigt som det blev olagligt att ha kontakt med dessa. En ny så kallad kommissarisk (tillfällig) regering utsågs av Terboven och blev direkt underställd honom. Nio av de tretton tillförordnade ministrarna var medlemmar av partiet Nasjonal Samling, NS. Övriga partier förbjöds och det blev olagligt att ingå nya politiska sammanslutningar. Administrationsrådet upplöstes också. Makten i Norge kom att fördelas mellan den tyska krigsmakten (Wehrmacht) och rikskommissariatet under Terboven. *Rikskommissariatet* var en civilt och politiskt överordnad institution, som indirekt styrde landets civila angelägenheter genom NS-regeringen. Norrmän administrerade alltså byråkratin, men tyskarna bestämde inriktningen och fattade de stora besluten. Flera olika hierarkier och organisationer existerade parallellt. Till exempel fanns en vanlig poliskår; en nazifierad Statspolis, SS; den halvmilitära stormtruppen Hirden som var

Nasjonal Samlings svar på SS; den tyska armén samt underrättelsetjänsterna Gestapo och Stapo. Redan år 1940 befann sig 230 000 tyska soldater i Norge. År 1942 var de fler än 300 000. Som mest fanns 536 000 tyskar i landet i november 1944, men det var det tyska trupptillbakadragandet från Finland och från Murmanskområdet och Nordnorge som gjorde antalet så högt. Våren 1945 var soldaterna åter cirka 350 000.

Nasjonal samling (NS)

Partiet Nasjonal Samling hade grundats år 1933 av Vidkun Quisling med paroller som ”ordning och rättvisa”, ”det gemensamma bästa framför individens bästa” och ”nationell återuppståndelse”. Under åren före ockupationen hade det dock fört en tynande tillvaro. Till en början både samarbetade och förhandlade man med övriga borgerliga partier, men år 1935 blev NSantisemitiskt med Tyskland som klar förebild. Valet år 1936 blev ett misslyckande och partiet splittrades; de mer allmänborgerliga företrädarna försvann och de mer hårdföra nationalisterna blev kvar.

Vidkun Quisling (i förgrunden t.h.) utses av rikskommissarie Josef Terboven (längst t.v.) till ministerpresident i NS-regeringen. Akershus fästning den 1 februari 1942.

Quisling besökte Berlin vid två tillfällen under år 1939, mötte Hitler och förklarade att han stod till förfogande vid ett eventuellt tyskt anfall mot Norge. Att han hade Hitlers stöd skulle bli avgörande för hans politiska inflytande. Ordet quisling användes första gången redan 1933, men kom att användas flitigt – också på engelska och på flera andra språk – som beteckning på en landsförrädare efter den 9 april 1940. Med nyordningen som Terboven deklarerade i september samma år påbörjades kampen för att nazifiera det norska samhället och all förvaltning. NS under Quisling blev det enda lagliga partiet.

I februari 1942 fick NS större makt och Quisling utsågs till ministerpresident i en ren NS-regering, som dock fortsatt var underställd Terboven och ockupationsmakten. Denna ordning har blivit känd som Statsakten. Trycket på centrala aktörer i förvaltningen att gå med i NS ökade och anställda kunde sparkas om de inte hyste de ”rätta” politiska åsikterna. NS fick dock aldrig tillräckligt många medlemmar eller tillräckligt starkt stöd bland folket för att kunna genomföra nazistiska förändringar i förvaltning och administration.

Befrielsen

Efter fem år av nazistisk ockupation befriades Norge år 1945. Processen skedde i stort sett under ordnade former, noga förberedd och utan blodsspillan. Tyskarna la ner vapnen. Undantaget gällde de nordligaste delarna av landet, Finnmark och Troms, där tyskarna brände ned allt i sin väg när de retirerade för den sovjetiska inmarschen i oktober 1944. Det förekom trakasserier mot bland andra NS-sympatisörer, men inte regelrätta lynchningar. Terboven tog sitt liv den 7 maj. De allierade landade utanför Oslo den 8 maj 1945 och dagen efter återupptog radion fria sändningar. Folk firade på gatorna och jublet visste inga gränser när kronprins Olav återkom till Oslo den 13 maj tillsammans med delar av regeringen. Dagen efter la

hemmafronten ner sin kamp. Statsminister Nygaardsvold återkom till Norge den 31 maj, och på dagen fem år efter sin flykt, den 7 juni, återvände kung Haakon den VII.

Om rättsprocessen som följde efter kriget, se avsnittet *Efter befrielsen* (sid 28).

Den 7 juni 1945. Kungafamiljen återvänder till Oslo efter exil i Storbritannien och USA.

Motståndskamp och vardagsliv

Livet under ockupation och nationalsocialistisk diktatur skilde sig dramatiskt från livet i det fria Norge. Cirka 400 000 tyskar, soldater och civila, fanns på plats i ett land med 2,9 miljoner invånare. En rad nya lagar förbjöd alla former av motstånd mot ockupationsmakten och NS. Rättssäkerheten försvann, personlig frihet och trygghet inskränktes och osäkerhet präglade vardagen. Det rädde brist på det allra mesta; matvaror, kläder och så vidare. Allt ransonerades och svartabörshandeln blomstrade.

Motståndsorganisationer

Gränserna mellan motstånd, anpassning och samarbete med de tyska ockupanterna var flytande i Norge liksom i många andra ockuperade länder. Yrkesmässigt samarbete behövde inte hindra människor från att privat delta i motståndskampen, och inställningen

Möllergata 19 i Oslo (odaterad bild). Möllergata 19 var under kriget polisens högkvarter och ökänt för att oliktankande togs hit för tortyr under nazisternas ockupation av Norge.

Victoria Terrasse omkring sekelskiftet 1900. Vid ockupationen av Norge 9 april 1940 togs byggnaden över av de tyska polismyndigheterna Gestapo och Sicherheitsdienst.

till ockupanterna kunde förändras över tid. Från september 1940, när det stod klart att Terboven inte var intresserad av någon kompromiss, började organiserat motstånd växa fram.

De första sabotagen genomfördes av den kommunistiska motståndsrörelsen, medan hemmafronten och exilregeringen under krigets första år motsatte sig sabotage. Det norska kommunistpartiet NKP var direkt underställt Sovjetunionen och utförde sabotage mot bland annat järnvägar och fabriker. De publicerade också illegala tidningar och bedrev flyktingsmuggling till Sverige. Asbjörn Sunde, som gick under kodnamnet Osvald, ledde kommunisternas sabotage mellan åren 1942 och 1944.

Den militära motståndsorganisationen Milorg använde de första åren till att bygga upp sin verksamhet. Den illegala civila hemmafrontens organ leddes av Kretsen och Koordinationskomiteen KK. Efter Statsakten och försöket att införa nazism i Norge växte motståndet och även Milorg började genomföra sabotage under våren 1944, framför allt mot Quislingregimens arbetstjänst för unga män. En rad aktioner genomfördes mot de kontor som samordnade kallelserna till arbetstjänst, vilket fick till följd att regimen tvingades ge upp sina planer. Milorg hade också täta förbindelser med utefronten, försvarets överkommando i London. Det fanns även en militär underrättelsetjänst, XU, som var direkt underställd britterna.

Fram till årsskiftet 1944/1945 fanns ingen direkt samlad ledning för hemmafronten. Detta berodde till stor del på det omfattande hemlighetsmakeriet inom rörelsen, där det gällde att inte röja de inblandades identitet. Längre rådde också djup misstro mellan de civila och de militära falangerna inom motståndskampen, och exilregeringens försvarsstab

uppmnade motståndet inom Norge att avvakta. En viktig del av kampen bedrevs av de så kallade krigsseglarna (se sid 25).

Vardagsmotstånd, strejker och civila protester

Det förekom också en form av passivt motstånd som bedrevs genom symboler eller enkla vardagliga handlingar. Syftet var inte att störta ockupanterna utan att bekämpa nazistiskt tankegods och värna om det fria Norges identitet. Kung Haakon blev en viktig gestalt för motståndskampen. Hans monogram användes som symbol, liksom siffran 7 (Haakon den VII). Ett gem på jackkragen eller en röd toppluva visade var man stod. Gemet som symbol för gemenskap, mössan med röd norsk färg och gamla norska traditioner väckte stor irritation hos tyskarna och förbjöds, liksom norska flaggan. Många försökte ändå använda färgerna rött, vitt och blått i till exempel klädsel, dekorationer, trycksaker och liknande.

Idrottare strejkade redan under hösten 1940 eftersom de inte ville legitimera nazismen och dess idrottsgalor. Alla domare i Högsta domstolen la ner sitt arbete i december samma år då de ansåg att det ockuperade Norge inte längre var en rättsstat. Därefter följde protester i kyrkor och skolor samt i yrkeslivet. År 1942 blev det obligatoriskt för lärare att gå med i den nazistiska fackföreningen Norges Lärarsamband och för alla barn att utföra nationell ungdomstjänst. Många vägrade, vilket utlöste den så kallade Skolstriden.

Resterna av den nazityska övningsskjutbanan för tanks i Trandumskogen. Trandumskogen användes också som avrättningsplats för politiska fångar under ockupationen.

Kapitel 2

Broderfolk i ofredstid: svensk- norska relationer

1900-talet har medfört två kriser i relationen mellan Norge och Sverige: unionsupplösningen år 1905 och andra världskriget. För Norges del är känslorna dubbla när det gäller grannlandets agerande under kriget. Å ena sidan är man medveten om Sveriges stora betydelse för Norge genom flyktingtrafik, polistrupper och omfattande hjälpsändningar (se sid 14–15). Å andra sidan finns kritik mot den till en början tyskvänliga neutraliteten, motståndet mot att ge flyktingar asyl under krigets första år samt behandlingen av dessa vid gränsen, permittenttrafik och andra svenska eftergifter gentemot de tyska nazisterna.

Norge förklarade sig precis som Sverige neutralt när andra världskriget bröt ut år 1939. Kontakterna mellan de nordiska länderna hade varit täta före krigsutbrottet och förblev så i krigets inledande skede, även om man hade skilda ståndpunkter i vissa frågor.

Under finska vinterkriget hösten 1939 ville Sverige till exempel hjälpa Finland mer än vad som var möjligt inom neutralitetens ram, något som man i Norge inte var beredda till. Ockupationen av Norge och Danmark bröt dock de nordiska samarbetsmönster som hade präglat 1930-talet.

Under krigsåren var det viktiga inte relationen mellan de nordiska länderna, utan internationella och säkerhetspolitiska avväganden. Norge blev allierat med Storbritannien. Det råder dock inget tvivel om att landet skulle ha förblivit neutralt om angreppet inte skett, liksom att man hade nytta av att Sverige stod utanför kriget. Sverige och Norge skilde sig åt i synen på vad andra världskriget innebar. I Norge såg man det som en kamp mellan ont och gott och sig själva som heroiskt kämpande mot diktaturen. Liknande uppfattningar fanns naturligtvis i Sverige, men särskilt efter att Sovjetunionen anslutit sig till de allierade år 1941 stärktes bilden av "ett vanligt stormaktskrig" som det gällde att hålla sig utanför.

Norsk kritik mot Sverige

Det tyska anfallet på Norge och Danmark den 9 april 1940 satte Sverige under press. Försörjningsläget i landet hotades och man fruktade att också Sverige skulle anfallas. Detta ledde till eftergifter inför tyska krav vid krigets början. Den svenska regeringens förhållningssätt till Norge de första dagarna efter invasionen väckte en bitterhet och frustration som norrmännen hade svårt att glömma. Man menade att Sverige frångått neutraliteten för Tyskland, men inte gjorde detsamma för Norge. När den norska regeringen etablerat sig i England förhöll Sverige sig alltså neutralt och såg sig tvunget att tillmötesgå tyska krav.

Det var framför allt tre eftergifter från Sveriges håll som väckte ilska på den norska sidan:

Dels gällde det trafiken av tyska permittenter genom Sverige till Norge, liksom transporten av divisionen Engelbrecht från Norge genom Sverige till Finland.

Dels gällde det kvarhållandet av norska skepp i Sverige under Tysklands angrepp, de så kallade Kvarstadsbåtarna. Dessa blev först liggande länge i svenska hamnar. Därefter sänktes flera av båtarna när de försökte bryta sig ut ur Göteborgs hamn och nå England i dåligt väder.

Slutligen gällde det frågan om diplomatisk representation. Först år 1943 utnämnde Sverige ett formellt sändebud till den norska exilregeringen i London.

Att kungen inte tilläts vila på den svenska sidan gränsen under sin flykt utan att riskera internering, bidrog troligen till Norges upprördhet. Hur stort handlingsutrymme Sverige faktiskt hade och i vilken grad man skulle ha kunnat hjälpa Norge utan att Tyskland hade ingripit är omöjligt att avgöra i efterhand.

Men detta var den avvägning Sverige ständigt gjorde och den risk man hade att förhålla sig till.

När den tyska krigslyckan vände blev eftergifterna från Sveriges sida mindre. Mot slutet av kriget accepterade man ett förslag om att planera en svenskallierad intervention i Norge. Sveriges neutralitet hade nu en tydligt allierad och pronorsk slagsida. I takt med Tysklands motgångar blev relationen mellan grannländerna bättre igen. Generellt präglades det norsk-svenska förhållandet vid krigets slut av större ömsesidig sympati än tidigare.

Vad gjorde Sverige för Norge?

Vad Sverige *inte* gjorde, eller vad norrmännen var kritiska till, har behandlats i förra avsnittet. Men bilden är inte svartvit. Det neutrala grannlandet var av yttersta betydelse för Norge under kriget, framför allt som en trygg plats att fly till. Den långa landgränsen mot Sverige spelade stor roll för den norska vardagen. Gränsen fungerade som nödutgång; förnödenheter kunde förmedlas genom eller köpas från Sverige och svensk hjälp till Norge var omfattande, både legalt och illegalt, åtminstone under de sista krigsåren.

Flyktmottagande

Norrmän hade fyra flyktvägar undan den tyska ockupationen: över havet till Storbritannien, över Idefjorden och genom skärgården till svenska Kosteröarna, genom skogarna eller över fjällmassiven i norr till Sverige. Totalt cirka 60 000 personer lyckades fly till Sverige. Dessutom flydde närmare 10 000 icke-norska medborgare från Norge till Sverige, främst krigsfångar och tyska desertörer.

År 1940 gällde viseringstvång i Sverige också för norrmän på inresa. Detta löstes praktiskt genom att ett nödisum utfärdades vid gränsen som var giltigt för uppehåll i 14 dagar. Efter år 1941 släpptes i stort sett alla in.

Omkring 60 000 norrmän flydde till Sverige under krigsåren. Här en norsk familj på väg mot gränsen.

Efter att ha passerat gränsen fördes flyktingarna av gränspolis till landsfiskalen (länsman) som förhörde dem. Därefter registrerades de norska medborgarna vid mottagningscentret Kjesäter, där de förhördes på nytt och fick en bostadsadress. De stannade på Kjesäter i ungefär en vecka. I perioder med många ankommande flyktingar blev uppehållet kortare. Därefter sändes de vidare till bostadsorter, till arbete i skogen och så småningom till polistrupper. De allra flesta flyktingar var män.

Mot slutet av kriget färdades många kurirer fram och tillbaka över gränsen, och den svenska hjälpen till dessa blev alltmer öppen och omfattande.

I krigets absoluta slutskede genomfördes en räddningsaktion till tyskkontrollerade koncentrationsläger av svenska Röda Korset. Folke Bernadotte ledde förhandlingarna och expeditionen till det krigshärjade Europa för att hämta skandinaviska fångar hem till Sverige. Expeditionen, som kom att bli känd efter de bussar som användes; De vita bussarna, räddade liv men medförde samtidigt olika moraliska dilemman, något som också uppmärksammats i offentliga debatten efter millennieskiftet.

Norge i Sverige – bas för motstånd

Den norska legationen (konsulatet) i Stockholm var navet för Norge i exil. Från att ha haft fyra anställda före kriget sysselsatte legationen 1 200 personer år 1945. Det fanns ett flyktingkontor, en underrättelsetjänst och en militär avdelning som samarbetade med England och SOE (Special Operation Executive), den brittiska militärgren som understödde motstånd i tyskockuperade områden. Det fanns också ett rättskontor som svarade för registrering av quislingar och förhör av nytillkomna flyktingar vid Kjesäter.

Polistrupper

Cirka 15 000 av de norska flyktingarna utbildades militärt till så kallade polistrupper med start under vintern 1943–1944. Begreppet var i stort sett en förskönande omskrivning för att kunna utbilda militärer på svensk mark. Frågan var svår och processen möjliggjordes av informella kontakter mellan svenska och norska befattningshavare. Bakom idén till trupperna stod den norske militärattachén Ole Berg samt svensken Harry Söderman, chef för Statens kriminaltekniska anstalt. Söderman var en okonventionell och handlingskraftig man som utredde såväl svenska mord som branden i det tyska riksdagshuset, ledde den svenska brevcensuren och kom att bli förebild för Astrid Lindgrens Mästerdetektiven Blomkvist. Han ägde ett brett kontaktnät både på den allierade och den tyska sidan, men konspirerade mot nazisterna. Söderman ledde själv polistrupperna. Allt eftersom kriget fortskred fick trupperna större befogenheter och de tidigare stränga restriktionerna för träning samt disponering och bruk av vapen lättade. I krigets slutskede planerades Operation Rädde Norge för att med polistruppernas hjälp förhindra anarki och maktvakuum då de tyska styrkorna drog sig tillbaka.

Den 10 november 1944 sattes polistrupper in på befriad norsk mark i Kirkenes. Den 8 maj 1945 ankom de första trupperna till Oslo. Resterande gick över gränsen under kommande veckor och utförde ordningspolisens uppgifter efter den tyska avvecklingen. Uppdraget var viktigt, inte minst för att en så stor del av den norska polisen varit nazianstruken och det var oklart vilken roll polisen spelat under ockupationen. Att polistrupperna hade utbildats i Sverige kom att innebära en förbättrad relation mellan länderna efter kriget. Det militära samarbetet

mellan länderna fortsatte också under efterkrigsåren då Norge byggde upp en ny militär ordning.

Humanitär hjälp

Bristen på såväl kläder som mat och husrum var stor i Norge, och det norska exilsamhället i Sverige var från första början djupt engagerat i bistånd till hemlandet.

De allierade blockerade Tyskland ekonomiskt under kriget. Att ge bistånd till av Tyskland ockuperade länder innebar att pumpa in resurser i den tyska ekonomin. De allierade gjorde således alltid en avvägning mellan blockadpolitik och hjälpbehov. Frågan var om det var möjligt att hjälpa, men också om det var önskvärt. Även det praktiska läget var komplicerat. Det behövdes organisationer som kunde ta emot och distribuera hjälpen, och helst skulle den nå fram till rätt personer. Samarbete med ockupationsmakten var nödvändigt.

Humanitär hjälp gavs av en rad organisationer: Föreningen Norden, Röda Korset med flera, och från augusti 1942 av Svenska Norgehjälpen. Denna bildades av ett flertal svenska hjälporganisationer. Biståndet under perioden innan Svenska Norgehjälpen grundades var relativt litet, åtminstone jämfört med den hjälp Sverige samtidigt gav Finland. Från augusti 1942 till maj 1946 samlades dock pengagåvor och varor till ett värde av cirka 72 miljoner kronor in genom Svenska Norge-hjälpen. Det skänktes även kläder, skor och husgeråd. På arbetsplatser kunde man teckna sig på en solidarisk lista så att en liten del av lönen drogs av direkt för bistånd till Norge.

Under parollen ”Min norska middagsgäst” samlades pengar in till mat för norska barn, framför allt i Oslo där bristen var stor. Större

delen av Svenska Norgehjälpens medel användes för att köpa mat. Det drevs också ett svenskt sjukhus på Midtstuen i Oslo mellan åren 1943 och 1946.

Bistånd i form av mat till skolbarn, den så kallade *svenskesuppen*, blev efterhand mycket vanligt. Läsåret 1944–1945 fanns bespisningar på 1 119 orter i Norge och vid slutet av kriget delades 156 500 portioner ut per dag. Skolbarnen hade själva med sig soppskålar, så soppan blev en synlig del av gatubilden. Allt som allt överförde Svenska Norgehjälpen 65 500 ton livsmedel till Norge.

624 trähus skänktes från Sverige till de sönderbombade städerna i norra Norge, däribland Bodø och Narvik redan från sommaren 1940. Husen var moderna och uppfattades som fina. De gick allmänt under benämningen *svenskehus*.

Antisemitisk klotter på skyltfönstret till en butik i Oslo. "Judeparasiterna gav oss 9 april." "Palestina kallar på alla judar. Vi står inte längre ut med dem i Norge."

Kapitel 3

Grupper som föll offer för nazistisk ideologi och nazistiskt styre i Norge

Judar

Den judiska befolkningen i Norge har aldrig varit stor. När landet fick sin första egna grundlag i samband med självständigheten år 1814, fastslogs där att statens religion var den luthersk-evangeliska, att jesuiter och munkordnar var förbjudna att verka i Norge samt att judar *fortfarande* inte hade tillgång till riket (§ 2). Uteslutningen av judar var alltså ingen ny bestämmelse eller praxis, men något som nu fick ytterligare tyngd i grundlagen.

Exkluderingen var från början religiöst motiverad. Författaren och diktaren Henrik Wergeland ägnade en stor del av sitt liv åt att bekämpa denna så kallade judeparagraf, som han menade stred mot grundlagens demokratiska anda. Sex år efter hans död, år 1851, ströks paragrafen. En befolkningsräkning år 1879 visade att endast 24 judar då var bosatta i Norge. Invandringen ökade därefter något och år 1940 levde cirka 2 100 judar i landet. Omkring 400 av dessa hade flytt undan nazismen i Centraleuropa under 1930-talet. De allra flesta av de norska judarna

levde i Oslo, i och runt Hausmannskvarteren i centrala staden. Ett judiskt samfund fanns också i Trondheim.

Förintelsen i Norge

Redan i maj 1940, ett par veckor efter invasionen, blev det förbjudet för judiska invånare i Norge att äga en radio. Samma år fick de judiska församlingarna i Oslo och Trondheim överlämna listor över sina medlemmar till ockupationsmakten. På vissa ställen i landet blev judar trakasserade, misshandlade och fängslade. Kontor och affärer med judiska ägare märktes med antijudiska slagord eller symboler.

I Norge initierades de allra flesta antijudiska åtgärder av tyskarna, men genomfördes av norska myndigheter. Nazifieringen av den norska polisen började direkt efter ockupationen och år 1941 bildades Statspolitiet, en ny väpnad polisstyrka ledd av nazisten Karl Marthinsen. Arresteringarna i oktober och november 1942 (se sid 18) genomfördes av Statspolitiet, tyska SS och inkallade konstaplar från kriminalpolisen. Också Hirden, Nasjonal Samlings väpnade styrka, hjälpte till.

Behandlingen av judar blev allt brutalare ju längre kriget pågick. Tysklands invasion av

I ett tidigt skede av ockupationen konfiskerades den judiska befolkningens radioapparater. Senare utvidgades radioförbudet till att gälla alla norska medborgare som inte hade ockupationsmaktens förtroende. Bild från hösten 1941.

Sovjet- unionen den 22 juni 1941 markerar en tydlig upptrappning. Fyra dagar dessförinnan fängslades alla judiska män i arbetsför ålder i norra Norge.

De blev aldrig mer fria. De flesta fördes till lägret Sydspissen vid Tromsø. Efter kriget har andra fångar vittnat om att judarna skildes ut och fick särskilt sträng behandling, något som också gällde i andra fångläger. Judar arresterades allt oftare i Norge på falska grunder. Yrkesförbud infördes exempelvis för advokater och konstnärer.

År 1942 återinförde Quisling grundlagens bestämmelse att judar inte hade tillgång till det norska riket. Denna bestämmelse hade tagits bort 90 år tidigare.

Från januari 1942 krävdes att norska judars legitimationskort skulle stämplas med bokstaven J. Polisen sammanställde listor över samtliga judiska personer i Norge.

I mars samma år avrättades fyra judiska män i Trondheim. Denna händelse skakade hela det norsk-judiska samfundet.

Hösten 1942 trappades förföljelserna upp ytterligare.

I augusti arresterades elva judiska män i Oslo.

Den 6 oktober proklamerades undantagstillstånd i Trondheim och delar av mellersta Norge. Tio personer avrättades som avskräckande exempel. En av dem var judisk. Dagen efter arresterades alla judiska män över 15 år i Trondheim.

Den 12 oktober skärptes straffet för att försöka fly landet. Flyktingar kunde nu dömas till döden.

Den 22 oktober sköts en polis ihjäl på tåget i Halden efter att ha avslöjat en gränslots som

försökt smuggla judiska flyktingar till Sverige. Detta användes som förevändning av de tyska myndigheterna för omfattande aktioner.

Den 26 oktober arresterades alla judiska män över 15 år i Norge.

Quisling-regeringen stiftade lagar i expressfart för att legitimera arresteringarna. Den äldsta kvarvarande familjemedlemmen, ofta frun i huset, fick daglig anmälningsplikt hos polisen. På så sätt kunde man kontrollera familjerna och hindra dem från att fly. Många valde också att stanna kvar av rädsla för att flyktförsök skulle leda till repressalier mot de arresterade männen. En lag som konfiskerade alla judars egendomar för statens räkning offentliggjordes samma dag som arresteringarna.

Efter ett par veckor frigavs män över 65 år. Det ingav hopp om att också övriga män skulle komma att frigges och hindrade troligen i många fall familjer ifrån att fly från Norge.

Den 25 november arresterades resterande judar runt om i landet, undantaget Oslos judar. Judarna i Oslo arresterades dagen efter, tidigt på morgonen den 26 november.

Fler än 500 judar – män, kvinnor och barn – deporterades med skeppet SS Donau från Oslo hamn den 26 november 1942. Slutmålet var Auschwitz.

Tyskarna och deras norska medlöpare förde de arresterade judarna till hamnen och Amerika-linjens pir 1. De flesta sändes iväg i taxi, men från Hausmannskvarteren användes också lastbilar. Totalt fördes 529 människor ombord på skeppet Donau som avreste mot Stettin i nuvarande Polen. Därifrån fortsatte färden med godståg som ankom till Auschwitz den 1 december 1942. 183 män blev uttagna till arbetstjänst. Resten av människorna som deporterades med Donau mördades i gaskamrarna samma natt.

Alla judar hade dock inte förts till hamnen i tid på morgonen den 26 november. Polisen inriktade sig nu på att söka efter de som lyckats gömma sig. Tre månader senare genomfördes ytterligare en deportation av norska judar till det ockuperade Polen. Natten till den 25 februari 1943 avreste skeppet Gotenland från Oslo med 158 judar ombord. De ankom till Auschwitz den 3 mars. Däremellan genomfördes två mindre transporter med skeppet Monte Rosa, den 20 och 26 november 1942.

Sammanlagt deporterades 773 judar från Norge. Av dessa överlevde 38 personer och kunde återvända till Norge efter kriget.

Flykt till Sverige

Över 1 200 judar lyckades fly till Sverige under kriget.

Redan direkt efter ockupationen den 9 april 1940 hade cirka 15 000 normän flytt till grannlandet, däribland många judar. De flesta återvände emellertid sedan Norge kapitulerat i juni. Merparten av de cirka hundra judiska flyktingar som valde att bli kvar i Sverige var människor som redan flytt undan nazisterna till Norge och som därmed inte hade några starka band till landet. Men de infödda norska judarna hade

dittills levt i en rättsstat. Att berövas alla medborgerliga rättigheter verkade osannolikt. Därför återvände många av dem till hemlandet när striderna var över sommaren 1940. Två år senare skulle dessa judar komma att deporteras – eller tvingas fly på nytt.

Det var få som varnades i tid inför arresteringarna i oktober 1942, men vissa kom ändå undan. Långt fler varnades inför arresteringen av kvinnor och barn i november. Många fann gömställen och kunde därifrån försöka organisera sin flykt. Själva flykten var krävande. Det behövdes hjälpare och vägvisare, och även om man lyckades få transport fram till gränsen innebar själva gränspassagen oftast långa marscher genom oländig terräng mitt i vintern.

Svensk politik gentemot norsk-judiska flyktingar

Flyktingkommissionen som år 1946 granskade den svenska flyktingpolitiken före och under kriget kom fram till att Sverige kunde ha räddat fler judar, särskilt under perioden före år 1941.

Så tidigt som år 1938 meddelade det svenska Utrikesdepartementet att personer med J-stämplat pass i princip skulle nekas inträde i landet. Fram till våren 1942 var det heller inte lätt att få uppehållstillstånd i Sverige. Att vara av judisk börd räckte inte. De svenska lagarna var vaga och bedömningen ofta godtycklig; enskilda gränstjänstemän kunde avgöra vilka som släpptes in. Under år 1941 avvisade gränsdistriktens landsfiskaler fem judar, varav fyra dock beviljades nödfallsvisering av gränndistriktets fiskal dagen efter. Den femte arresterades av tysk polis efter avvísningen och deporterades till Auschwitz. De allra flesta norska judar flydde emellertid efter de stora arresteringarna i slutet av november 1942 och i december samma år. Vid den tiden hade judisk identitet blivit ett fullgott skäl att beviljas nödfallsvisering och opinionen i Sverige vänt.

Under loppet av år 1942 förändrades den svenska politiken dramatiskt. Flyktingar som tog sig över gränsen fick nu stanna. Den 3 december 1942 bad statsminister Per Albin Hansson den svenska ambassadören i Berlin, Arvid Richert, att meddela tyskarna att Sverige var berett att ta emot även de resterande norska judarna. Svaret blev negativt. Den politiska förändringen visade sig också då Danmarks judar hotades hösten 1943. Då meddelande den svenska regeringen att alla danska judar var välkomna till Sverige. 95 procent, cirka 7 000 personer, räddade sig därmed över till Sverige. Aktionen mot de norska judarna i november 1942 fick stort utrymme i svensk press och blev det årets mest omtalade nyhet, enligt en undersökning gjord av Gallup i början av år 1943. Främst kom alltså deportationen av de norska judarna; därefter slaget vid Stalingrad, invasionen i Nordafrika, ockupationen av Vichy och avrättningarna i Trondheim. Opinionsyttringarna blev allt starkare under år 1943 och dominerades av sympati med Norge.

Carl Fredriksens Transport

Motståndsrörelserna i Norge hade byggt upp "flykt-rutter" till Sverige, med pålitliga gränslotsar. Flera av dessa hade emellertid avslöjats under våren och sommaren 1942. När många hundra nya flyktingar och helt nya grupper av flyktingar akut behövde ta sig ut i november och december 1942 uppstod problem. Som ett svar på detta bildades nya organisationer, däribland Carl Fredriksens Transport.

Polisen Alf Pettersen fick sluta sitt arbete, bland annat för att han vägrade acceptera nyordningen och inte ville göra nazihälsning inför de tyska trupperna. Pettersen engagerade sig snart tillsammans med sin nye chef Reidar Larsen och trädgårdsmästare i att transportera flyktingar över gränsen med lastbil. När varningen kom om deportationerna natten till den 26 november 1942 körde Pettersen desperat runt i

staden tillsammans med flera andra för att varna judiska familjer. Där började organisationen Carl Fredriksens Transport ta form. Namnet är en anspelning på kung Haakon, vars namn som ung var Carl och som var son till kung Fredrik.

Pettersens gravida hustru Gerd var också delaktig i administrationen av transporter och han själv följde med på varje tur till gränsen. Bilen avgick exakt kl. 21.00 om kvällen och flyktingarna samlades vid Syversens handels-trädgård i väntan på transporten (se sid 20). Många av dem visste dock inte vem som räddade dem och mindes senare endast att de åkt lastbil.

Den 10 juli 1943 arresterades Syversen i en kontroll på Stortorget. Han hölls fängslad först på Møllergata 19 (se sid 20) och sedan på Grini (se sid 29). Tidigt på morgonen den 30 oktober 1944 fördes han till Trandumskogen där han sköts ihjäl tillsammans med andra motståndare till ockupationsmakten (se sid 20).

Man vet inte exakt hur många människor Carl Fredriksens Transport räddade. Mellan 600 och 1 000 personer brukar anges, varav cirka 500 hade någon form av judiskt påbrå. Reidar Larsen hävdade själv efter kriget att "500 jøder, bele, halve og kvart" hade fraktats över gränsen.

Sista sträckan av den väg Carl Fredriksens transport reste till Sverige, nära Orderudseter. Mellan 600 och 1 000 norska flyktingar räddades här undan nazistisk fångenskap och deportation.

Romer

I Norge finns fem nationella minoriteter.

Två av dessa är *romer* och *romanifolk*. Även termerna *sigøynere* respektive *tatere* används i norskt offentligt språkbruk. Den grupp som i svensk minoritetslagstiftning benämns romer indelas i Norge alltså i två separata grupper när det gäller självidentifiering, forskning, lagstiftning och allmän debatt. Det kan vara svårt att dra en tydlig gräns mellan dem båda, men huvudregeln är att romani härstammar från de grupper som befunnit sig i Norge sedan 1500-talet, medan romerna kom till landet i samband med "den andra" invandringsvågen under andra hälften av 1800-talet. Romer levde i stort sett likadant som romani i Norge under tidigt 1900-tal, men den assimileringspolitik som riktades mot romani gällde inte romerna. "Tatere" var norska medborgare, medan "sigøynere" inte var det. Båda grupperna sågs av de norska myndigheterna som något som skulle bekämpas, men man menade att dessa två minoriteter krävde helt olika åtgärder. För att uttrycka saken kort: Myndigheterna ville göra "goda kristna" av romani men kasta ut romerna.

Den romska minoriteten i Norge bestod under tidigt 1900-tal endast av cirka 100–150 individer.

Utlänningslagen från år 1915 innehöll en paragraf om att hålla farliga individer utanför landet. Hit räknades romerna och år 1921 genomfördes en omfattande registrering just i syfte att utestänga dem. Romer skulle inte betraktas som norska även om de var födda i landet. Kunde de mot förmodan visa papper på att de hade anknytning till Norge, skulle myndigheterna inte godkänna dessa dokument eftersom de antingen ansågs vara falska eller felaktigt utgivna. Detta fastslogs i ett statligt direktiv till alla polismyndigheter. Romernas öde var beseglat.

Under arbetet med en ny utlänningslag år 1927 infördes en speciell "lagparagraf" som helt enkelt slog fast att romer och andra resande skulle stoppas vid gränsen. Man hänvisade särskilt till att en liknande paragraf fanns i den svenska lagen sedan år 1914. År 1934 kunde man slå fast att det så kallade "zigenarproblemet" var löst. Det fanns då inte längre någon romsk befolkning i Norge.

År 1955 återvände de första norska romerna till Norge. Under perioden 1956–1972 återfick de gradvis uppehållstillstånd och beviljades norskt medborgarskap.

Under förkrigsåren och andra världskriget befann sig de norska romerna i stort sett fläckande mellan Belgien, Frankrike och Nederländerna. En större konflikt mellan Norge och Belgien uppstod år 1934, när Belgien ville utvisa gruppen. Norge vägrade ta emot romerna och menade att de inte alls var norska. Åren 1940–1942 internerades de i "nomadläger" i Frankrike. År 1943 släpptes de ur lägren och sattes i husarrest. Några få kom vidare till Belgien. I januari 1944 sändes 351 romer, varav 66 norska, från Belgien till det romska lägret i Auschwitz-Birkenau. Mellan åren 1944 och 1945 dog de flesta norska romer i Auschwitz och andra läger. Endast fyra överlevde.

"Önskat arvsmaterial"

Romanifolket var som nämnts norska medborgare, men ändå rättslösa i många avseenden. Folkräkningar genomfördes åren 1927 och 1935, där den första visade på 2 100 individer och den andra på ungefär 1 900. Från andra hälften av 1800-talet inleddes försök att assimilera romani, eller *omresande* som de kallades, i det norska samhället. Bland annat upprättades arbetslägret Svanviken där hundratals familjer

spärrades in för att uppfostras till "goda kristna". Lägret drevs av *Norsk misjon blant hjemløse*, som också placerade romska barn i fosterhem och förbjöd dem att tala romani.

Gruppen sågs tidigt som oönskat arvsmaterial och drabbades tillsammans med alkoholister, kriminella och psykiskt sjuka, hårt av de steriliseringslagar som infördes i Norge år 1934, samt av den nazistiska steriliseringslagen under åren 1943–1945.

År 1943 började NS dock smida planer på en "slutgiltig lösning" också för romani. Problemet borde hanteras ungefär som "judefrågan", menade man. Ett första steg var att förbjuda de resande att ha hästar. Tanken om att deportera romani-folket väcktes strax efter att de sista transporterna med judar avgått i februari 1943. Både justitie-minister Sverre Risnäs och polisminister Jonas Lie arbetade för deportation, men var osäkra på om Tyskland ville ta emot de avvisade. Möjligtvis skulle man behöva ordna den "slutgiltiga lösningen" nationellt. Lagförslag väcktes om att alla familjer skulle interneras i stränga arbetsläger och rasmässigt undersökas. Sommaren 1944 kom lagförslag om att romer skulle registreras, gripas och placeras i arbetsläger. Frågan utreddes och man betonade vikten av sterilisering. I april 1945 var allt klart för en stor aktion, men planerna hann aldrig sättas i verket eftersom kriget tog slut.

Homosexuella

När Norge ockuperades av Tyskland var straffet för "otuktigt umgänge mellan personer av manskön" ett års fängelse. Men åtal skulle väckas endast när "allmän hänsyn" talade för det, det vill säga om förhållandet hade väckt "offentlig förargelse", och oftast bara om den ena parten var under myndighetsåldern 21 år. Trots att lagstiftningen var liberal för sin tid,

accepterades homosexuella relationer inte i Norge och frågan diskuterades inte i den offentliga debatten.

Kort tid efter ockupationen tog nazisterna initiativ till att skärpa straffen för homosexuella handlingar. Polisminister Jonas Lie beskrev de homosexuella som befolknings-politiska blindgångare.

Förhållanden mellan tyska och norska män, eller mellan två tyska män, kunde bestraffas enligt den strängare nazityska lagen. Den tyske parten kunde också dömas hårdare än den norske, ofta till straff i Tyskland. Idag känner man endast till ett fåtal fall av kärleksrelationer mellan norska och tyska män under ockupa-tionsåren, men det finns troligen ett mörkertal.

Det är heller inte mycket känt om det fåtal tyska och österrikiska homosexuella män som dömdes till straffarbete i norra Norge. Endast åtta namn på sådana fångar finns registrerade. En av dem var Paul Gerhard Vogel. En annan var Hans Zimmer, som sändes från Tyskland till strafflägret i Lakselv, Finnmark, i norra Norge hösten 1942, dömd till sex års tukthus för homosexuella handlingar. Knappt en månad efter ankomsten avled han i dysenteri, 36 år gammal, och begravdes på den tyska krigs-kyrkogården Botn i Nordland.

Kvinnlig homosexualitet var inte förbjudet vare sig i Norge eller i Tyskland, men lesbiska kvinnor klassades som "asociala". Det finns inga registeruppgifter om norska lesbiska kvinnor som satts i tyska läger.

En del norska homosexuella deltog också i motståndsarbetet eller valde att leva i exil under krigsåren. Sannolikt var deras sexuella läggning inte avgörande för detta.

Fångar utanför fängelsebyggnaden vid Grini. Bilden tagen någon gång mellan åren 1941 och 1943.

”Tyskertöser”, ”tyskerbarn” och Lebensborn-programmet

De cirka 30 000–50 000 norska kvinnor som under kriget hade relationer med tyska män, och de cirka 10 000 av dessa som fick barn med tyska soldater under samma period, har dömts hårt av sin omgivning. Relationerna var inte förbjudna i lagens mening men innebar ett starkt socialt stigma för kvinnorna, nedvärderande benämnda *tyskerjenter* eller *tyskertöser*. Efter kriget kom de att utsättas för direkta trakasserier. De kunde misshandlas, ofta utan att myndigheterna grep in, och om övergrepp anmäldes lades fallet som regel ner. Därutöver sattes flera tusen av dessa kvinnor efter kriget i arbetsläger utan att ha dömts för brott. Det skedde på grundval av två provisoriska bestämmelser; polisordningen och hälsoordningen. Den första gav polisen rätt att omhänderta personer som i frihet riskerade misshandel. Den andra gav hälsomyndigheterna rätt att internera dem som misstänktes ha könsjukdomar. Kvinnorna framställdes ofta som ”lösa” eller prostituerade, och även om det så klart förekom var nog den typiska ”tyskertösen” snarare en ungdom på landsbygden där befolkningssammansättningen i hembygden drastiskt förändrats då flera tusen tyska unga män levde tätt tillsammans med lokalbefolkningen, ofta i flera år. Medborgarskapslagen ändrades retroaktivt, vilket gjorde att de kvinnor som gift sig med tyska män kunde fråntas norskt medborgarskap och sändas till Tyskland. De kunde också avskedas från sitt arbete inom statlig förvaltning med hänvisning till att de varit ”onationella”, vänt motståndskampen ryggen och dessutom varit obegåvade.

Ur ett genusperspektiv dömdes kvinnorna orimligt hårt. Det fanns gott om män som haft nära yrkesmässiga relationer med civila och militära tyska organisationer utan att bestraffas i efterhand. På 1990-talet började dessa kvinnor berätta sin historia och forskning inleddes om

deras livsöden. I stort sett har berättelserna mötts av sympati, medan norska myndigheter kritiserats för behandlingen av egna medborgare.

De så kallade *tyskerbarnen*, numera omtalade som krigsbarn, har också haft en mycket utsatt situation. Under kriget omfattades de av det tyska rasprogrammet Lebensborn och ca 250 barn sändes till Tyskland för adoption. Lebensborn var en organisation som sorterade under SS och bildades 1935 för att ge hjälp till blivande mödrar att medverka till att förädla ”den ariska rasen”.

Lebensborn-programmet i Norge var det första i ett av Tyskland ockuperat land och etablerades redan 1941. Att Lebensborn upprättades så tidigt i Norge hänger ihop med att den norska befolkningen sågs som rasmässigt värdefull och att det därför låg i Tysklands intresse att barn med en tysk far och norsk mor skulle anses som tyska. Motsvarande program skapades inte i tysk-ockuperade områden i östra Europa.

Lebensborn upprättade flera mödrar-, barn- och födelsehem och organisationens största uppgift i Norge var att ge bistånd till mödrarna och deras barn och genom detta förhindra att kvinnorna gjorde abort. Ofta användes norska turisthotell som Lebensborn-hem, men det upprättades också särskilda boenden i städerna.

Det finns inget som tyder på att SS bedrev ”avel av rasmässigt värdefulla barn” i Norge. Kvinnor och män träffades på det vanliga sättet och kvinnorna kom i kontakt med Lebensborn när de redan var gravida. Trots det har rykten om ett cyniskt SS-drivet avelsprogram i Norge funnits ända fram i våra dagar. Systematiska genomgångar av arkiv som genomförts i nyare tid av historiker och riksantikvarieämbetet visar emellertid inga tecken på avel.

Barnen fick ofta en svår start i livet. De och deras mödrar kunde frysas ut och utsättas för mobbning.

Efter kriget kom de att betraktas som ett stort samhällsproblem. Ledande norska psykiatriker menade till och med att många av dessa barn troligen var mentalt underutvecklade.

När kriget var slut fanns flera tusen barn med en norsk mor och en tysk far i Norge. Dessa ansågs som oönskade av de norska myndigheterna och det tillsattes en kommitté som skulle utreda vad man skulle göra med barnen. Denna möttes 13 gånger mellan den 9 juli och 3 november 1945. Till en början föreslogs antingen att barnen skulle inlemmas i det norska samhället eller deporteras, helst till Tyskland. Redan tidigt ansågs det senare som orealistiskt och man undersökte istället möjligheten att deportera barnen till Sverige. Möjligheten att skapa falska identiteter där det tyska ursprunget doldes för barnen för att sedan adoptera bort dem till Sverige, eller till Norge föreslogs, och genomfördes i viss mån. 30 barn från norska Lebensborn, de så kallade *Fiskebodabarna* befann sig sedan 1943–44 utanför Bremen i Tyskland och sändes därifrån till Sverige, i något som verkar vara ett ”förprojekt” av vad som var planen för alla barn. Ett bevis på deportationsplaner som myndigheter sedan inte velat kännas vid. När det annonserades om adoptivföräldrar i Dagens Nyheter för barnen, skrev tidningen medvetet att barnen var statslösa och hade påträffats i koncentrationsläger.

Efter den 12 oktober 1945 slog den norska regeringen fast att deportation till Tyskland inte var aktuellt och Sverige hade meddelat att man var negativt inställd till att ta emot barnen. Det finns exempel på barn som deporterades till Tyskland under kriget, för att därefter hamna i Sverige och sedan inte bli hämtade hem till Norge då kriget var slut, trots att de var norska medborgare.

Nyare forskning visar att krigsbarnen som vuxna löpt större risk att bli lågavlönade och arbetslösa samt att drabbas av fysisk och psykisk sjukdom. Det har också visat sig att en stor del av besvären berott på myndigheternas behandling av gruppen. Vid mitten av 1980-talet uppmärksammades krigsbarnen och myndigheternas hantering av dem i media, och den offentliga attityden började förändras. Samtidigt stiftades Norsk Krigsbarnsforbund. Barnen började våga berätta sin historia i media och det utkom flera böcker med personliga skildringar. Kåre Olsens empiriska forskning och bok *Krigens barn*, har haft en stor betydelse för att belysa frågan. Det tillsattes en offentlig utredning och statsminister Kjell Magne Bondevik bad år 2000 om ursäkt för hur Norge behandlat denna grupp.

Krigsseglare

Omkring 24 000 norrmän arbetade ombord på den norska handelsflottan vid invasionen år 1940. Dessa kom att förbli i aktiv krigstjänst under hela återstoden av kriget, det vill säga längre än någon annan norsk motståndsrörelse. Under kriget avled också fler norska medborgare på sjön än någon annanstans. Tyskarna försökte få de cirka tusen värdefulla skeppen att återvända till norska hamnar efter ockupationen, men inget av dem återvände. Sjömännen deltog i praktiskt taget alla allierade landstigningar under kriget. Begreppet krigsseglare började användas först efter kriget, ofta i nedsättande ton. Kunskapen om och förståelsen för sjömännens krigsinsats och erfarenheter var bristande. Många led av fysiska och psykiska problem när de återvände. Efter år 1968 kunde den som seglat mer än sex månader under kriget få krigspension, och den konstanta press som seglarna befunnit sig under erkändes och lades till grund för pensionen.

Rikskommissarie Terboven (längst t.v.) i samtal med ledningen vid ett av Organisation Todts byggnadsprojekt i norra Norge, juli 1942.

Slavarbetare

Hitler hade stora planer för det kommande tyska riket. Omfattande utbyggnad av infrastruktur och fästningsverk följde därför i spåren av krigsföringen i hela Europa, så också i Norge. Där drevs den mest omfattande infrastrukturutbyggnaden någonsin av Organisation Todt (OT) under kriget. Arbetet genomfördes av personer i arbetsläger och av krigsfångar, ibland under slavliknande förhållanden.

OT leddes från början av ingenjören och nazisten Fritz Todt. År 1942 tog rustningsminister Albert Speer över och under hans ledning ökade ansträngningarna. Totalt omfattades över 20 miljoner människor, de flesta från Sovjetunionen och Östeuropa. Till Norge skickades 130 000 krigsfångar och civila tvångsarbetare. De flesta kom från Ryssland. 17 000 dog under arbetet eller avrättades.

De sovjetiska fångarna kom från hela Sovjetunionen. 5,7 miljoner sovjetiska soldater och många civila togs till fånga efter den tyska

arméns attack mot Sovjetunionen den 22 juni 1941. Cirka 100 000 sovjetiska fångar skickades till Norge som slavarbetare, de flesta från Röda armén. Förhållandena för fångarna var omänskliga.

Majoriteten av fångarna var ryssar, men många av dem kom också från ukrainska, polska, litauiska och vitryska områden. Några av dem hade en judisk bakgrund. 4000 personer kom från jugoslaviska områden, närmare 60 procent av dem dog i lägren i norr som följd av misshandel, sjukdomar och brist på mat. Också från Polen kom ett par tusen fångar.

Det norska OT-projektet var omfattande och pågick under hela ockupationen. Så sent som i maj 1945 gavs instruktioner om fortsatt arbete. Planerna innehöll *Festung Norwegen*, ett fästningsverk längs hela kusten samt en utbyggd järnväg, den så kallade Polarlinjen, från Mo i Rana till Narvik. Denna skulle enligt planerna fortsätta vidare via Murmansk till St. Petersburg. Fångläger växte fram längs hela den tänkta

tågsträckan, ibland bara ett fåtal mil från den svenska gränsen. Strax över tusen personer avled i Norge till följd av bygget av Polarlinjen. Resterna av lägren och arbetet har i många fall lämnats orörda när tyskarna dragit sig tillbaka. Byggnader, halvt övervuxna verktyg, ugnar och halvfärdig räls finns kvar än idag.

Projekten beställdes av den tyska ockupationsmakten som ställde resurser och arbetare till förfogande, men genomfördes ofta av norska eller tyska privata företag. Företaget Hydro byggde till exempel en tungvattensfabrik på Rjukan med hjälp av tvångsarbete, delvis finansierad av Wallenbergsfären. Både NSB (mot-svarande SJ) och *Statens vegvesen* (motsvarande Vägverket) var involverade i projekt med tvångsarbetare och har i efterhand fått hård kritik för detta.

Norge är ett speciellt exempel när det kommer till Operation Todt eftersom de inte använde lokal norsk tvångsarbetskraft. I de glest befolkade områdena i norra Norge utgjorde OT ett massivt inslag. Där var antalet krigsfångar och tyskar långt större än lokalbefolkningen. OT försökte också rekrytera frivilliga arbetare till projekten i Norge från andra ockuperade länder. I viss mån lyckades man, men ”frivilligheten” övergick som regel efter hand i tvång.

Arbetet i dessa projekt genomfördes dels av krigsfångar, dels av civila tvångsarbetare. Fångarna delades in i kategorier beroende på etnicitet och behandlades därefter i stort sett enligt logiken att ju längre österifrån man kom, desto lägre stod fångarna i rang. De serbiska tvångsarbetarna behandlades sämst, därefter de sovjetiska krigsfångarna. Dessa grupper levde under koncentrations-lägerliknande förhållanden.

Natten till den 18 juli 1942 mördade SS-soldaterna i lägret Beisfjord utanför

Narvik de fångar som var för sjuka för att arbeta. Sjuklingarna ställdes på rad och sköts ihjäl med maskingevär. Därefter tände soldaterna eld på sjukbarackerna. 287 serber mördades. Detta är den blodigaste massakern på norsk jord under kriget.

En av de sista avrättningarna av ryska fångar ägde rum i Kristiansand den 5 maj 1945. Bra tre dagar innan fredsadagen. Då avrättades Semjon Kotlik, Nikolaj Gladkikh och Fjodor Tsjerbarkov. De avrättades för att de hade klagat på maten och ligger i dag begravda på samma ställe där de avrättades.

Akershusfästning i centrala Oslo där avrättningar ägde rum under ockupationsåren.

Kapitel 4

Efter befrielsen

Rättsliga och utomrättsliga processer

Runt 50 000 norrmän dömdes under ett par år efter krigsslutet för landsförräderi i det som kallas *landssvikoppgjøret*. Nästan lika många blev föremål för utredning eller ställdes inför rätta men frikändes. Processen utgick dels från de lagar som gällt vid tidpunkten för ockupationen den 9 april 1940, dels från tillfälliga lagar stiftade av exilregeringen, dels från lagar eller provisoriska förordningar stiftade av Stortinget mellan åren 1945 och 1950.

Den juridiska uppgörelsen var kontroversiell från första stund. Särskilt omstritt var återinförandet av dödsstraff under fredstid samt den lag som retroaktivt kriminaliserade medlemskap i NS. Alla partimedlemmar ställdes alltså inför rätta, oavsett om de begått något brott i övrigt eller inte. Inget annat tyskockuperat land tillämpade en sådan bestämmelse, vilket gjorde att den norska rättsprocessen kom att omfatta fler personer än i andra länder. Ändå utdömdes relativt sett färre dödsstraff i Norge än på andra håll.

37 personer avrättades, varav 25 norrmän dömda för landsförräderi och 12 tyskar dömda för krigsförbrytelser. Domarna som avkunnades blev dock allt mildare med tiden.

Bland de dödsdömda fanns Vidkun Quisling, som sköts ihjäl på Akershus fästning natten till den 24 oktober 1945 samt, Henry Rinnan, ledare för en beryktad nazistisk provokations- och angivargrupp i Trondheim, den så kallade Rinnanligan.

Parallellt med de juridiska prövningarna och även sedan dessa avslutats ägde en annan form av uppgörelse med ockupationen rum i Norge. Mankan tala om en utomrättslig straffprocess i form av mobbning, misshandel och utfrysning, riktad inte bara mot de åtalade och dömda utan även mot deras familjer. Även personer – och deras barn – som inte dömts i rätten, men som av sin omgivning ansågs ha handlat antinationalistiskt eller omoraliskt, kunde drabbas. Tidigare NS-medlemmar och -sympatisörer fick det svårt efter krigsslutet. Det gällde även de så kallade *tyskerjenterna* och deras barn, *tyskerbarnen*, som beskrivits i tidigare avsnitt.

Rättsprocess och ansvar för judeförföljelse

Rättsprocessens främsta syfte var att utreda och bestraffa brott mot *nationen* – inte mot specifika offergrupper.

Fokuseringen på landsförräderi och det faktum att morderna på de norska judarna i stort sett hade begåtts av tyskar – därtill utanför landets gränser – gjorde att rätten i princip inte dömde någon för dessa mord. Inte heller hölls någon ansvarig för andra systematiska övergrepp mot den judiska befolkningen. Rent juridiskt var det visserligen möjligt att ställa norrmän till svars för delaktighet i Förintelsen. Att ha deltagit i arresteringarna av judar var straffbart enligt flera lagparagrafer. I praktiken krävdes dock att den åtalade gjort sig skyldig även till andra brott för att kunna dömas, såsom misshandel, tortyr eller långvarigt medlemskap i NS. Till exempel frikändes den man som var huvudansvarig för organiseringen av arresteringarna i Osloregionen, polisinspektör Knut Rød, i två instanser.

Inte heller återbördandet av stulen judisk egendom efter kriget, det så kallade *restitusjonsoppgjøret*, tog hänsyn till de särskilda och systematiska brott som judarna utsatts för. På 1990-talet tillsattes en offentlig utredning om ekonomisk ersättning till de drabbade. Utredarna var dock oeniga. En minoritet betonade att såväl den fysiska som den ekonomiska likvideringen av judarna var del av samma Förintelse, medan majoriteten menade att Norge som nation inte kunde skuldbeläggas för judarnas öde. Stortinget följde minoritetens linje när man år 1999 antog nya riktlinjer för kompensation till judiska familjer. Frågan var emellertid komplex, bland annat därför att de judiska hemmen hade plundrats långt innan deras värde registrerats, och den ersättning som kom att betalas ut baserades på alltför låga värderingar. År 2012 erkände statsminister Jens Stoltenberg och

polismyndigheterna att norrmän bar skuld för deportationerna och riktade en offentlig ursäkt till de norska judarna.

En patriotisk minneskultur

I den traditionella norska berättelsen om kriget är kampen mellan gott och ont central. Hörn-stenarna är nationella värderingar; föreställningar om det norska, om den goda norrmannen och om nationell enighet i svåra tider. Ännu omhuldas bilden av det fredliga lilla landet som föll offer för kriget, kämpade för sin frihet och gick stärkt ur kampen. Det är en på många sätt förenklad berättelse om ”vi” och ”dem”, om demokrati som övervinner diktatur.

Motståndskamp och sabotage glorifieras i denna mytbildning som kallats en patriotisk minneskultur. Begreppet *gutta på Skauen* (”Pojkarna i skogen”) har blivit sinnebilden för Milorg-krigarna och den norska hemmfronten och symboliserar landets kollektiva uppfattning om kampen. Det illegala motståndet intar här en viktig plats, trots att sabotage i själva verket inte var särskilt vanliga förrän under krigets sista år.

Den samarbetsvilja som vanliga norrmän visade ockupanterna framställs ofta som nödvändig för att undvika kaos och inbördeskrig, som om de berörda inte haft något val. Detta till skillnad från de så kallade krigsprofitörer som anklagats för att ha satt egen vinning främst och aktivt valt att tjäna pengar på samarbetet.

Vilka ingår i det norska ”vi”?

Norge är ett litet land. De personer som skrev historien om kriget var själva aktörer i berättelsen eller hade täta band till de inblandade. Samma personer blev en samhällsbärande elit efter befrielsen, vilket kan förklara något av den speciella minneskultur som vuxit fram under efterkrigstiden.

På senare år har denna kultur emellertid kommit att ifrågasättas. Det har talats om hegemonisk historieskrivning, där forskare anklagats för att "vakta berättelsen" så att bara rätt saker skrivs.

Inte alla grupper har känt sig delaktiga i den gemenskap som så starkt framställts som historiens *vi*. Inte allas erfarenheter har getts erkännande. Mer eller mindre osynliga i den traditionella historieskrivningen är judarna och det som drabbade dem, liksom kommunisterna och deras motståndskamp. Så även *tyskerjenter* och *tyskerbarn*. Till listan kan man säkerligen också lägga grupper som krigsseglarna, vilkas historia berättats först på senare år, men även krigserfarenheterna hos befolkningen i norra Norge.

Judarnas plats i historieskrivningen

I det offentliga samtalet och historieforskningen framställdes det tidigare ofta som att judarna "blev deporterade", en passiv omskrivning som lägger skulden på Tyskland. Judeförföljelserna beskrevs också länge som en tysk-judisk angelägenhet där den norska polisens roll förtegs. Det har visat sig att journalister och andra som inte varit historiker till yrket många gånger har stått friare från historieskrivningens nationella ramar och därför kunnat se de bortglömda grupperna tydligare. Espen Søbys och Jan Erik Volds böcker om Kathe Lasnik och Ruth Maier är exempel på detta.

I det första stora samlingsverket Norges krig, från år 1947, diskuteras judeförföljelserna inte specifikt. Även om judarna anses ha drabbats värst är deras öde enligt boken "ändå bara en detalj i tyskarnas avgrund av råhet". Formuleringen kan sägas illustrera judarnas plats i norska historikers skildringar av andra världskriget fram till 1990-talet. Detta framgår också av de första berättelserna om flykt till Sverige. I Ole Kristian Grimnes standardverk från år 1969, *Et flyktingsamfunn vokser fram – nordmenn i Sverige 1940-45*, om det norska flyktingsamhället

i Sverige, konstateras exempelvis: "Också judarna kom för övrigt över gränsen hösten 1942." På annat sätt berörs det judiska ödet inte i boken.

Diskussioner om det egna landets skuld återkommer regelbundet i (väst)europiska länder som varit ockuperade av Nazityskland. Så även i Norge. Ofta väcks debatten i samband med att böcker publiceras på detta tema. År 1976 utkom den judiske överlevanden Herman Sachnowitz *Det angår også deg* och tio år senare det sista bandet i Oskar Mendelsohns *Jødenes historie i Norge*. Sedan 1990-talet har judarnas öde getts större utrymme i forskningen och därmed i det offentliga samtalet. Här kan historikerna Mats Tangestuens, Bjarte Brulands och Synne Corells arbeten särskilt nämnas.

Att omtolka den nationella berättelsen om kriget är dock fortfarande kontroversiellt. År 2018 väckte journalisten Marte Michelets *Hva visste Hjemmefronten?* starka reaktioner. Michelet skriver till exempel om hur "krigshjältarnas krigshjälte", Gunnar Sønsteby, i en intervju har medgett att han förvarnades om deportationerna av judarna tre månader innan de skedde. Sønsteby menade att hans uppgift var att slåss, inte att hjälpa folk. Att författaren valt att lyfta fram denna episod har tolkats närmast som ett helgerån och hon har anklagats för att moralisera. Debatten handlar dels om perspektiv: Bör historiska handlingar och skeenden tolkas utifrån den tidens värderingar och kunskap, eller utifrån nutidens moral? Har en journalist eller lekman rätt att handskas annorlunda med historiska uppgifter än en akademisk forskare, särskilt när det gäller känslig information om människor som fortfarande lever eller om deras barn? Men debatten handlar också om användning av källor, urval ur källor och hur dessa tolkas. Hösten 2020 kom ett nytt betydande inlägg i debatten då historikerna Elise B. Berggren, Mats Tangestuen

och Bjarte Bruland gav ut boken *Rapport fra ein gjennomgang av Hva visste hjemmefronten*, där de systematiskt granskar de originalkällor Michelet använt och hur de framställts. Framträdande judiska debattörer och barn av överlevande har kritiserat Michelet för att hon ikläder sig rollen som talesperson för de norska judarna. Debatten har varit intensiv och pågått i flera år.

En generell orsak – inte kopplat till Michelets bok – till att dessa frågor ännu är laddade i Norge är att relativt lite har förändrats i historieskrivningen om motståndskampen under kriget, medan desto mer förändrats i synen på de norska judarnas historia. När dessa båda skolor kolliderar blir diskussionerna och känslorna heta.

Terror och hot mot demokratin i vår tid. 22 juli 2011

Fredag den 22 juli, 2011 detonerade en bilbomb utanför statsministerns kontor i Oslo centrum. Åtta personer dog och många skadades. Senare samma dag angrep samma gärningsman AUFs (Arbeiderpartiets ungdomsfylking, dvs det socialdemokratiska ungdomspartiet i Norge) sommarläger på Utöya. 69 personer mördades på Utöya av Anders Behring Breivik, utklädd till polis. De allra flesta var ungdomar. Dagarna efter terrorangreppet fylldes gator och torg i Oslo av blommor och ljus. Ungefär 200 000 människor deltog i en rosceremoni på Rådhusplatsen i Oslo.

Statsminister Jens Stoltenberg höll ett tal vid ceremonin där han bland annat sa att Norge skulle möta terror med mer öppenhet, kärlek och mer demokrati.

Nordahl Grieg var författare och politiskt aktivist.

Ockupationen av Nazityskland har stor betydelse för Norges nationella narrativ. Det visade sig bland annat dagarna efter terrorattentaten den 22 juli 2011. Vid ceremonier och minneshögtider sjöngs ofta sången "Til ungdommen". Texten är en dikt av Nordahl Grieg. Dikten tonsattes 1952 av danske Otte Mortensen.

Väl medvetna om Griegs betydelse som nationellt samlande symbol lade de norska myndigheterna efter kriget ned stora ansträngningar på att hitta hans kropp, något som inte har lyckats.

Nordahl Griegs kropp har aldrig återfunnits.

Resurser:

Se hagkomstresor.org för tips om böcker, podcasts och filmer, beskrivning av centrala profiler och pedagogiskt material.

Hågkomstresor till Norge

Minnesplatser och museer i Norge

Förintelsens historia är inte längre bort än en resa till Norge. Runt om i landet finns spår i landskapet, minnesplatser och museer som berättar om ockupationen och Förintelsen. Genom en resa ökar eleverna kunskapen om ockupationen och Förintelsen i Norge, hur demokratin monterades ned och hur dessa händelser påverkar Norge i dag. Resan ger ökad förståelse för hur historia används och brukas i samhälle och vardagsliv. En insikt om att historia är en pågående process som vi själva berörs av och deltar i. Allt detta bidrar till att utveckla elevernas historiemedvetande.

En hågkomstresa till Norge kan innehålla besök vid autentiska minnesplatser och museer. Resorna kan sättas ihop av Voksenåsen och kan anpassas efter målgrupp och tema.

Pedagogik och resurser

Norska och svenska pedagoger utgår i allmänhet från en liknande syn på lärande, där reflektion och aktivt deltagande är centrala. Hågkomstresor till Norge presenteras enligt en sådan pedagogisk princip.

Flera av de norska institutioner som föreslås har egen pedagogisk verksamhet som bygger på primärkällor, grupparbete, historiebruk och reflektion om samband mellan krigstidens skeenden och utmaningar i vår tid. Diskussioner om demokratiskt deltagande, rasism, antisemitism och flyktingars villkor såväl under 1940-talet som idag är centrala i undervisningsuppläggen. Att synliggöra människors val och valens konsekvenser, både för den enskilde individen och för andra, är en central aspekt i hågkomstresorna. Ett annat viktigt tema är övergången från

demokrati till diktatur, vare sig den sker plötsligt eller som en gradvis process och diskussionen om vårt individuella och kollektiva ansvar för att stå upp för demokratin.

I fokus för en resa står besök vid de norska institutioner och minnesplatser som på olika sätt representerar historien. I Oslo handlar det exempelvis om Holocaust- och Livsynscentret, Judiska museet, museet i det gamla fängslägrat Grini, avrättningsplatsen i Trandumskogen, och stadsvandringar i spåren av ockupationen eller judiskt liv.

En lista över relevanta besöksmål och länkar till de institutioner och museer som många gånger erbjuder egna undervisningsupplägg, inklusive digitala pedagogiska resurser, finns på hagkomstresor.org

På hemsidan finns också ett urval av böcker, filmer, podcasts mm som kan vara en hjälp i undervisningen.

På webbplatsen finns också centrala historiska personer beskrivna som kan fungera som en utgångspunkt för ett fördjupat arbete.

Resurser, profiler och besöksmål är sorterade efter ämnen och medieformat (film, podcast, bok mm). Vi hoppas materialet kommer att vara ett stöd för dig som lärare, konfirmationslärare eller annan slags researrangör då du planerar en studieresa till Förintelsens minnesplatser i Norge. För dig som lärare passar kompendiet bra då du lägger upp din undervisning om Förintelsen för din klass och vill lyfta fram lärdomar från vad som hände i Norge under andra världskriget.

Tveka inte att ta kontakt med Voksenåsen eller Forum för levande historia om du har frågor om ämnet. Kontaktpuppgifter hittar du på hagkomstresor.org

Källor

Litteratur

- Andersen, K. G. (2017). *Organisasjon Todt og tvangsarbeid i Norge 1940-1945, Grossraum - De bygget landet*. Oslo: Norsk Teknisk Museum.
- Arvidsson, C. (2018). *Söte bror - på spaning efter det svenska Oslo*. Stamsund: Orkana.
- Borgersrud, L. (2004). Staten og krigsbarna, del 1. Från http://larsborgersrud.no/boker/staten_og_krigsbarna_del_1.pdf, läst 2020.11.24
- Brandal, N. (2015a). Dødsstraff under rettsoppgjøret. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Brandal, N. (2015b). Stortinget og rettsoppgjøret. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge. Registrering, deportasjon, Tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyer.
- Bruland, B., Tangestuen, M., & Torp-Holte, T. (2012). *Hva hendte i Norge? Shoah og de norske jødene, Fra utstillingen Husk oss til livet*. Oslo: Jødisk Museum.
- Brustad, J. A., Lars, L., Rosvoll, M., & Vogt, C. E. (2017). *Et uønsket folk - utviklingen av "sigøynepolitikk" og utryddelsen av norske rom 1915-1956*. Oslo: Cappelen Damm.
- Dahl, H. F., Hagtvat, B., & Hjeltnes, G. (2009). *Den norske nasjonalsosialismen. Nasjonal samling 1933-1945 i tekst og bilder*. Oslo: Pax.
- Ekman, S., & Grimnes, O. K. (1991). *Broderfolk i ufredstid - Norsk-svenske forbindelser under annen verdenskrig*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Grimnes, O. K. (2018). *Norge under andre verdenskrig*. Oslo: Aschehoug.
- Grimnes, O. K. (2015). Nordmenn i Sverige under andre verdenskrig. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Haave, P. (2005). Sterilisering og kastrering av tatere, 1934-1977. *Ior.no* 2015.12.28
- Haave, P. (2015). En endelig løsning på «taterplagen». *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Hagen, T. V. (2016). Nordmenn i fangenskap 1940-1945. *Norgeshistorie.no* 2016.04.09
- Hagen, E. (2018). Karikaturen som ga to år på Grini. *Aftenposten Historie* nr 9, ss. 52-61.
- Hansson, L. (2018) Vid gränsen. *Mottagningen av flyktingar från Norge 1940-1945*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Harbo, H. (2015). Nazistene mente homofili var "degenerering av folkekroppen". *Aftenposten*.
- Hjeltnes, G. (2015) Hverdagsliv under andre verdenskrig. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Hjeltnes, G. (2016a). Sjøfolkene i handelsflåten. *Norgeshistorie.no* 2016.04.09
- Hjeltnes, G. (2016b). Krigsseilerne etter krigen. *Norgeshistorie.no* 2016.04.09
- Jordåen, R. W. (2015). Homoseksualitet i det tyskkuperte Norge. *Historisk tidsskrift* bind 94 ss. 454-485.
- Kalle, Lena-Christin. Myten om Lebernsborn: Drev nazistene avl på norske kvinner under krigen? *Forskning.no* 2020.02.06.
- Karlsson, L., & Dalmo, K. H. (2018). *Inventering over forskning etter 1991 på svensk-norske relasjoner under andre verdenskrig*. Stockholm: Svensk-norska samarbetsfonden.
- Larsson, O. (2012). *Djävulssonaten - ur det svenska hatets historia* (e-bok). Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Moberg, A. (2015). *Ekot av kriget: hur andra världskriget skildrades i dåtida svenska tidningar*. Stockholm: Moberg, Axel / Instant Book.
- Nilsen, T. (2018) Når fortellingene krasjer. *Klassekampen* 2018.11.20
- Njølstad, O. (2015a) Holdningskampen mot nazismen. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Njølstad, O. (2015b). Nyordning og nazifisering *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Njølstad, O. (2015c). Frigjøringen. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Njølstad, O. (2015d). Motstand. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Olsen, K. (2015a). Tyskerjenter. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Olsen, K. (2015b) Norsk-tyske krigsbarn. *Norgeshistorie.no* 2015.11.25
- Sejerstedt, F. (2005). *Sosialdemokratiets tidsalder. Norge og Sverige i det 20. århundre. Annen del av historieverket Norge og Sverige gjennom 20 år*. Oslo: Pax.
- Skjeseth, A. (2018). *Nordens Casablanca*. Oslo: Spartacus.
- Sørensen, Ø. (2016). Rettsoppgjøret etter andre verdenskrig. *Norgeshistorie.no* 2016.04.09
- Tornes, E. (red) (2018) Historiekrigen. *Specialutgåva A-magasinet* 2018.12.19
- Tangestuen, M. (2004). "Også jødene kom for øvrig over grensen høsten 1942" - Jødiske flyktinger fra Norge til Sverige 1940-1945. Bergen: Universitetet i Bergen, Hovedfagsoppgave historie.
- Tangestuen, M. (2012) Carl Fredriksens Transport - Krigens store redningsbragd. *koro.no*. 2012.10.27
- Tangestuen, M. (2015). Ikke et åsted, men et fint sted. *Nytt Blikk Årsskrift 2015*, ss. 86-95.
- Østrem, O. (2011) Krigshistorie med mangler. *Klassekampen* 2011.05.05

Samtal och korrespondens

Kjetil Andersen, Norsk Teknisk Museum, 2018.12.05

Frøde Forfang og Sigurd Stenwig, Hjemmefrontsmuseet, 2018.11.16

Benjamin Geissert, Holocaust- og Livssynssenteret, 2018.11.16

Tomas Hagen, Arkivet freds- og menneskerettighetssenter, 2018.12.12

Anja Heie og Søren Aagaard Rasmussen, Grinimuseet, 2018.11.08

Runar Jordåen, Skeivt arkiv, 2018.11.06

Anna-Kristin Kristensen, Narvik Krigsmuseum, 2018.12.18

Gro Røde, Oslo Bymuseum, 2018.11.08

Per-Anders Sandgren, Svenska Margaretakyrkan, 2018.12.05

Mats Tangestuen og Vidar Paulsen, Jødisk Museum i Oslo, 2018.11.28 Christian Wee, Falstadsenteret, 2018.12.17

Hemsidor

levandehistoria.se, hlsenteret.no, falstadsenteret.no, jodiskmuseumoslo.no, jodiskmuseum.org, mia.no, narviksenteret.no, tekniskmuseum.no, ssb.no, regeringen.se, regjeringen.no, skeivtarkiv.no, snublestein.no, arkivet.no, snl.no, storinget.no, utdanningsdirektoratet.no, wikipedia.no, Forskning.no

Bildkällor

Quisling och Terboven: Riksarkivet, Norge

Snubbelsten till Ruth Maiers minne: fotograf Erik den yngre

Inmarschen i Oslo: Norwegian Encyklopedia

Kryssaren Blücher sänks: Riksarkivet, Norge

Kung Haakon VII och kronprins Olav søker skydd: fotograf Per Bratland

Quisling och Terboven: Riksarkivet, Norge

Kungafamiljen vid befrielsen: Oslo Museum

Møllergata 19: Nasjonalbiblioteket

Victoria Terrasse: Nasjonalbiblioteket, fotograf Marthinus Skøien

Tyska övningskjutbanan i Trandumskogen: fotograf Tommy Gildseth

Norsk familj på flykt: Riksarkivet, Norge

Antisemitisk klotter: Galleri Nor, fotograf Anders Beer Wilse

Konfiskering av radioapparater: Arkivet freds- og menneskerettighetssenter

Skeppet Donau: www.passagierlisten.de

Carl Fredriksens transportrutt: fotograf Leif Knutsen

Fängelset Grini: US Library of congress

Terboven vid Organisation Todts byggnadsprosjekt: Riksarkivet, Norge

Akershus fästning: fotograf Riggwelter

Nordahl Grieg: Nasjonalbiblioteket Oslo